

Nacisticko-sovětský pakt proti Evropě

Několik poznámek ke knize Timothy Snydera o Evropě mezi Hitlerem a Stalinem

Jsou knihy a autoři, kteří od počátku nudí – tradičním výkladem i stylem psaní, pohybují se striktně v hranicích vymezených dosavadní historiografickou produkcí, udržují či oprášují standardní dějiny a zkoumání a výklad historie berou více méně jako živnost, větší ambice nemají. Americký historik Timothy Snyder mezi ně rozhodně nepatří.

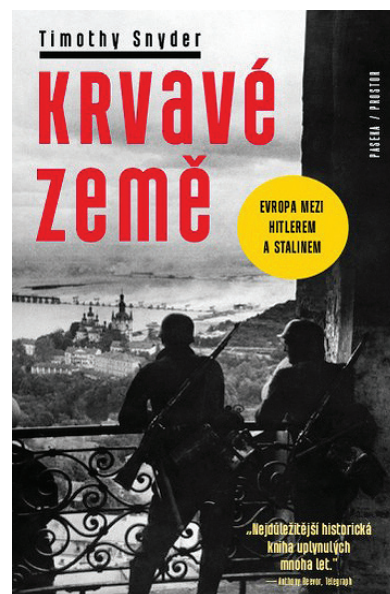
Ve své práci *Krvavé země* (*Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. Basic Books, New York 2010), kterou loni na podzim vydalo v českém překladu nakladatelství Paseka, se zaměřil na osudy národů žijících na území východní Evropy od středního Polska na východ – přes Bělorusko, Ukrajinu a baltské země – po západní část Ruska. V době největšího komunistického a nacistického teroru v letech 1933–1945, kterými Snyder svou studii ohraničuje, zde komunisté a nacisté popravili, povraždili či záměrně umožili 14 milionů civilistů. To je „konzervativní“ odhad, ve kterém nejsou započítány civilní oběti válečných operací ani ti, kteří zahynuli v koncentračních táborech, jež nebyly určeny k vyhlazování, ale k otrocké práci, nacházely se i na území Říše a byly rozesety také po Sovětském svazu. Záměrné vyhlazování celých skupin obyvatelstva se však odehrávalo především v *krvavých zemích* mimo území vlastního Německa a vlastního Ruska – v „Evropě mezi Hitlerem a Stalinem“.

Snyder rozdělil výše uvedené období do tří fází: období konsolidace nacismu i stalinismu v letech 1933–1938, období společné nacisticko-sovětské okupace Polska v letech 1939–1941 a období nacisticko-sovětské války v letech 1941–1945. Zatímco v první fázi do roku 1938 se téměř veškerého hromadného vraždění dopouštěl Sovětský svaz, v éře německo-sově-

ského spojení v letech 1939–1941 se oba státy dělily o krveprolití rovnou měrou a v letech 1941–1945 nesli skoro za všechny vraždy ve jménu politiky odpovědnost Němci, kteří za války na východě záměrně vyvraždili deset milionů lidí, v tom více než pět milionů Židů a více než tři miliony válečných zajatců. Den, kdy Hitler zaútočil na svého spojence (22. června 1941), Snyder považuje za jedno z nejvýznamnějších dat v dějinách Evropy.

Pohledy na nacismus a komunismus byly po celé 20. století zatíženy ideologií: marxističtí či k marxismu tíhnoucí autoři měli tendenci poukazem na nacismus vyvíňovat komunismus a umenšovat jeho zločiny, konzervativně ladění autoři dělali to samé, jen v opačném gardu: fašismus a nacismus byly reakcí na bolševické nebezpečí. A nešlo jen o totalitní hnutí, ale i o dějiny jednotlivých národů a o jejich roli či odpovědnost za vražedné systémy a o jejich postavení na škále mezi pachatelé a oběti. Snyder se ale při popisu dějin *krvavých zemí* jakékoli ideologizaci důsledně vyhýbá: píše padni komu padni, o čemž svědčí i fakt, že jeho práce je napadána od radikálů zleva i zprava. I když přistupuje k dějinám sine ira et studio, neznamená to, že snad zůstává neutrální v hodnocení konkrétních zločinů té či oné strany. To dodává jeho práci na váze a hodnověrnosti.

Snyder představuje západnímu čtenáři tragickou zkušenost Východoevropanů s nacismem i s komunismem, což západní společnosti chybí, a to včetně na první pohled samozřejmých věcí, které ale tak samozřejmé nejsou – i když se o nich více méně ví či se tuší, při pohledu na minulost nebyly nijak akcentovány, a to včetně toho, že druhá světová válka, a vše, co ji doprovázelo, probíhala především ve východní Evropě, že „spojenecký“ Sovětský svaz byl na začátku války

agresor, který se dohodl s nacistickým Německem, že v rámci holocaustu byla větší část Židů zavražděna nacisty na východě mimo vyhlazovací zařízení. Samotný holocaust Snyder propojuje s polskými, ukrajinskými či běloruskými dějinami, které zase spojuje se světovými dějinami, ať už jde o bolševiky záměrně vyvolaný hladomor, kterému na Ukrajině padly za oběť více než tři miliony lidí, nebo „protipartyzánské“ operace nacistů v Bělorusku, jehož osudy za 2. světové války jsou předobrazem dějin *krvavých zemí* – vraždění nacisty se zde prolínalo s tím, které prováděli komunisté, v šílenný, nerozlišitelný chumel: z devíti milionů lidí, kteří obývali území sovětského Běloruska v roce 1941, zavraždili nacisté 1,6 milionu mimo bojiště ve třech velkých vyvražďovacích kampaních, jejichž obětí byli váleční zajatci, Židé a lidé označení jako „partyzáni“ (šlo většinou o neozbrojené civilisty). Další desítky tisíc zemřely při výsleších během sovětské okupace v letech 1939–1941 a při so-

větských deportacích v letech 1940 a 1941 do Gulagu. Během nacistických „protipartyzánských“ operací byly do základu vypáleny stovky běloruských městeček a vesnic, více než milion lidí před nacisty uprchl, milion Bělorusů byl nasazen na nucené práce, kde se měli udržet k smrti, hlavní město Minsk mělo být srovnáno se zemí a na jeho místě měl být postaven obrovský vyhlazovací tábor. Počínaje rokem 1944 Sověti z Běloruska deportovali dalšího čtvrt milionu osob do Polska a desítky tisíc jiných internovali v Gulagu. *Do konce války zahynula nebo byla vystěhována téměř polovina běloruského obyvatelstva. Něco takového nezažila žádná jiná evropská země.*¹

Snyder ve své knize zároveň „rehabilituje“ dějiny země a národů, jejichž utrpění bolševická propaganda přezírala nebo je deformovala, přičemž komunistickou interpretaci Velké vlastenecké války, v níž hlavní tíha války a bojů údajně ležela na bedrech Rusů, přejímala i západní veřejnost. *Doufal jsem, že touto knihou odstraním jistý blok, který existoval v západním myšlení*, řekl Snyder v rozhovoru pro *Respekt*, který s ním dělal Martin M. Šimečka.²

POLÁCI A ŽIDÉ

V médiích, ve filmech, v beletrii i v historiografické literatuře jsou především Poláci občas představováni jako antisemité nebo i spolupachatelé nacistů, kteří se podíleli na holocaustu, jak to ve svých pracích veřejnosti předestírá americký historik polského původu

Jan T. Gross.³ Snyder svou knihou ale veřejnosti sděluje: pokud se snažíme vyložit události, které se odehrávaly za války a před ní ve východní Evropě, aniž zohledníme propastný rozdíl v charakteru nacistické okupace na území *krvavých zemí* v porovnání se zbytkem Evropy okupované nacisty, včetně Protektorátu, dějiny dezinterpretujeme.

Už výchozí situace přitom byla velmi odlišná. Zatímco promile občanů židovského původu ve střední a západní Evropě byla součástí většinové společnosti, v Polsku žilo před válkou bezmála tři a půl milionu Židů, kteří tvořili téměř 10 % obyvatelstva a od většinové společnosti se lišili jazykově, kulturně i nábožensky – žili de facto paralelně vedle polské společnosti. Část polského Židovstva na západě země, která byla před 1. světovou válkou součástí pruského záboru Polska, byla vesměs poněmčená a byla tak spojována s pruským státem, který západní část Polska germanizoval, a navíc vedl ještě v duchu Bismarckově kulturní boj proti katolictví. Z druhé strany byli do polských oblastí posíláni carskou vládou ruští Židé, kteří pro změnu mluvili jidiš či rusky a často byli osloveni revolučním radikalismem. V obou případech byly židovské komunity tak či onak spojeny s nepřátelskými mocnostmi, které Polsko okupovaly a snažily se je omezit i kulturně. To bylo pochopitelně zdrojem polsko-židovské animozity.

Pokud zůstaneme v období, které vytyčil ve své práci Snyder, tedy mezi lety 1933 a 1945, polsko-židovské ne-

přátelství záměrně roznítily bolševici na sovětské Ukrajině a v Bělorusku, kde žily početné polské menšiny. Stalin nechal v procesech, které se rozjely v roce 1936, v rámci „spiknutí“ uvnitř strany popravřit devětašedesát ze sta funkcionářů ústředního výboru polské komunistické strany, který se uchýlil pod „ochranu“ Moskvy. Popravenými soudruhy to ale neskončilo. Teror byl následně rozpoután vůči všem Polákům, kteří žili na území SSSR, kdy se pouhé spojení s polskou kulturou či katolicismem pokládalo za důkaz podílu na mezinárodní špionáži. Po prvních dvaceti dnech protipolské operace šéf NKVD Ježov hlásil Stalinovi, že bylo dosud zatčeno 23 216 osob. Stalin vyjádřil spokojenost: *Výtečně! Vykopávejte je dál a vymette tu polskou špínu. Zlikvidujte ji v zájmu Sovětského svazu*. Bez mála 80 % zatčených Poláků bylo popraveno, zbytek putoval na osm až deset let do Gulagu.⁴

Značná část rudých hrdlořezů z NKVD byla přitom židovského původu – ačkoli Židé tvořili v předválečném Sovětském svazu cca 3 % obyvatelstva, kolem 40 % vyšších důstojníků politické policie mělo v osobních dokumentech zapsanou židovskou národnost, a u generality NKVD to byla dokonce víc než polovina. Ačkoli většina sovětských Židů se snažila žít tradičním způsobem a nechtěla mít s komunismem nic společného, stačilo to k tomu, že si Poláci spojovali Židy s bolševiky. K tomu přispěly i další zkušenosti: v letech 1919–1921 bojovali Židé proti Polsku v řadách bolševiků, kteří se v srpnu 1920 dostali až před

1 SNYDER, Timothy: *Krvavé země. Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Paseka – Prostor, Litomyšl – Praha 2013, s. 246.

2 ŠIMEČKA, Martin M.: *Nejsme lepší než před sto lety. Respekt*, 3. 2. 2014, s. 44.

3 K otázce pogromu v Jedwabnem a polského antisemitismu za 2. sv. války vydal Jan Tomasz Gross knihu *Sousedé (Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland)*. Princeton University Press, Princeton and Oxford 2001. V Česku jsou dostupné dvě jeho práce věnované této otázce, a to *Strach. Největší poválečný protizidovský pogrom: esej v historickém výkladu* (Jota, Brno 2008) o největším poválečném antisemitském pogromu v létě 1946 v polském městě Kielce, který autor spojuje s událostmi za 2. světové války, kdy se podle něj Poláci podíleli na nacistické vyhlazovací politice vůči Židům, a kniha *Zlatá žeň. Co se odehrálo na pomezí holocaustu* (Argo, Praha 2013; ve spolupráci s Irenou Grudzińskou-Grossovou), ve které pronásledování Židů na polském venkově za druhé světové války představuje více méně jako normu, která byla motivována zjištěm.

4 SNYDER, Timothy: *Krvavé země*, s. 107–109. Podobný průběh mělo nacistické vraždění v Bělorusku, které začalo Židy a pak se rozšířilo na ostatní běloruské obyvatele: „vinni“ byli všichni. V rámci „protipartyzánské“ kampaně nacisté obkličovali vesnice a městečka, ženy, děti a starce na místě postříleli, muže odveklí na otročké práce, kde se měli udržet k smrti, a samotná sídliště vypálili (v Bělorusku jsou stovky našich Lidic).

brány Varšavy, a po paktu Molotov-Ribbentrop a sovětské okupaci východního Polska mnozí tamní Židé vítali bolševiky jako ochránce. Když se pak po útoku Hitlera na jeho dosavadního východního spojence v roce 1941 karta obrátila, místní Poláci, ponouknutí nacisty, své židovské sousedy v Jedwabném v „odvetě“ nahnali do stodoly, kterou pak podpálili.

Řadit ale tento zločin do dějin holocaustu by bylo nejen urážlivé vůči Polákům, kteří byli jednou z prvních obětí nacistů, proti nimž navíc hrdině bojovali, ale stavět v rámci dějin *krvavých zemí* Židy a Poláky proti sobě by znamenalo pokračovat v politice, již sledoval Hitler i Stalin, kteří popichováním různých nacionálních a jiných animozit maskovali podstatu svých hnutí a zastírali své titánské cíle.⁵ Při posuzování výše uvedeného (popravy Poláků „židovskou“ NKVD, protižidovské pogromy spáchané Poláky za nacistické okupace) je třeba mít na paměti, že šlo o zločiny jednotlivců či skupin, ne Poláků a Židů jako takových, tedy národností, které patřily mezi nacistické (a komunistické, a to včetně Židů) oběti – skuteční pachatelé byli v obou případech nacisté a komunisté, ti, kteří záměrně zničili dosavadní společenský či civilizační řád, přiváděli lidi ke krajnímu zoufalství, podněcovali v nich ty nejhorší lidské vlastnosti a stavěli je před děsivou volbu pomyslné vlastní záchrany zničením druhých: cíleně vytvářeli stav, kdy bylo dovoleno vše. Strašlivým terorem na území *krvavých zemí* komunisté a nacisté záměrně ničili lidství svých obětí, solidaritu mezi lidmi, lidskou identitu, lidství jako takové, aby tím své oběti, dřív než je zlikvidují, ponížili a své zločiny si mohli snadněji ospravedlnit. Židovští policisté z ghatt nahánějící

Židy do transportů nebo ze sovětských válečných zajatců rekrutovaní strážci nacistických koncentračních táborů byli oběti – ne pachatelé či spolupachatelé. Záměrné zničení solidarity mezi lidmi je jeden z největších zločinů totalitních režimů. Židé, Poláci, Ukrajinci, Bělorusové, Lotyšci, kteří se v pekle *krvavých zemí* navzájem vraždili, mají vinu individuální. Odpovědnost za to, co se na tomto území dělo, ale nesou nacisté a komunisté.

KRUTÁ HRA S NÁRODY

Fakt, že mezi veliteli NKVD a dalšími příslušníky mocenských elit bylo mnohonásobně víc osob židovského původu, než by proporčně odpovídalo velikosti sovětské židovské komunity, nebyl pochopitelně dán nějakým židovským spiknutím s cílem zničit křesťanský svět – jakousi starosvětskou malorolnickou či maloměstskou idylku, jak to hlásali antisemité a jak to cítili mnozí Poláci, stejně jako Francouzi či Češi. Důvod byl zcela prozaický: v carském Rusku těžce zkoušená židovská menšina měla jednoduše za to, že v bolševickém režimu se jí konečně dostane spravedlivého, ba privilegovaného postavení odměnou za utrpení za carismu, a nemalá část ruských Židů byla novému režimu naprosto oddána.⁶

Ve 20. a v první polovině 30. let, kdy Židé zaujali vedoucí pozice ve všech oblastech veřejného života, to navíc skutečně i vypadalo, že se Židovstvu dostalo v sovětském Rusku státní ochrany. A jak už je v lidské povaze, bývalí párijové jistě dávali své náhle získané „privilegované“ postavení ostatním „sežrat“. Reakcí byla nenávisť, špatná zkušenost byla vztažena na celou židovskou komunitu a místo na pána se zlost obracela na jeho psa. A o to také šlo. Totalitní režim si ve

skutečnosti hrál s Židy jako kočka s myší, podobně jako s Poláky či jinými národnostmi. Bolševici v době upevňování režimu využili židovskou vděčnost novému režimu a „instalovali“ Židy jako straně oddané, a tedy spolehlivé funkcionáře na všech možných úrovních svého aparátu. Když pak byl režim zkonsolidován, spustil Stalin v polovině 30. let antisemitskou akci – i když zatím jen pozvolně a skrytě, naplno pak těsně před vypuknutím války, která ji načas přerušila, aby se po jejím skončení rozjela znovu.

Na Poláky bolševici také nezaútočili hned. Sovětská moc jim zprvu zajistila všechna menšinová práva, včetně polskojazyčného školství. Protipolský teror vypukl až ve chvíli, když moc měla všechny občany polské národnosti pěkně pohromadě.

Podpořit kulturní rozvoj nějaké národní menšiny, aby ji mohl režim identifikovat a snadněji zlikvidovat, je „dábelsky“ perverzní, ale v „logice věci“. V totalitním státě, který usiluje o jednotu společnosti, myšlení i citění, je vydělení jakékoli skupiny, které by mohlo zakládat její autonomii, ať už na základě etnickém, rasovém, náboženském, třídním, politickém, kulturním atd., pro režim smrtelně nebezpečné. Zároveň však k tomu, aby mohla totalita existovat, potřebuje nepřítel, kterého – když zrovna není žádný vhodný po ruce – je třeba vytvořit. Totalita svým absolutním nárokem vytváří nejen tlak na všechno a na všechny, ale především sama na sebe. Svou aktivitu bdělosti čerpá z psychózy trvalého ohrožení a sebe-menší odlišnost, včetně zdravotního postižení,⁷ se tak může stát podnětem pro příští útok, přičemž každá nová násilná kampaň zároveň udržuje dynamiku hnutí, kterou potřebuje pro přežití. Zatímco „racionální“ dikta-

5 Podobně když ukrajinští nacionalisté v roce 1943 vedli krvavou protipolskou etnickou čistku, nepáchali ji v rámci nacistického tažení, ale své vlastní ukrajinské „nacionální revoluce“, pro kterou skončili její vůdcové v nacistickém koncentračním táboře. Ukrajinců zavražděných nacisty bylo mnohonásobně víc než těch, kteří s nimi kolaborovali. A v boji s Wehrmachtem zahynulo víc Ukrajinců než amerických, britských a francouzských vojáků dohromady.

6 *Být Židem byla tehdy prestižní záležitost*, vzpomínal tehdejší proslulý židovský právník Ilja Bauder. VAKSBERG, Arkady: *Stalin proti Židům*. Beta, Praha 2011, s. 52.

7 Duševně nemocní lidé patřili v nacistickém Německu k prvním obětem masového vraždění.

tura se snaží nějakou společenskou menšinu politicky neutralizovat či pacifikovat, totalitnímu státu něco podobného nestačí: samotná existence odlišnosti nabourává totalitní nárok, který je možno prosadit jen tam, kde neexistují žádné sociální, nacionální, náboženské, kulturní a jiné přehrady. Co z toho plyne pro národy, kultury, sociální vrstvy, náboženské společnosti, je zřejmé.

Pokud chceme hodnotit dějiny *krvavých zemí* v letech 1933–1945, musíme je vidět v rámci výše uvedeného v jejich postavení mezi dvěma totalitními systémy, jimž byla vlastní titánská vize zcela nové společnosti, která měla být mimo jiné uskutečněna porobením a likvidací národů východní Evropy. Aby mohli co nejrychleji a nejučinněji dosáhnout svých cílů, nacisté i komunisté cynicky a účinně využívali národnostních, sociálních, náboženských rozdílů – historických křivd, animozit, kulturních stereotypů či náboženských předsudků. Stavěli nejen Židy proti Polákům a Poláky proti Židům či Ukrajince proti Polákům etc., ale snažili se rozdělit i jednotlivé komunity uvnitř: Stalin schválně nechal zatýkat Židy jejich soukmenovci z NKVD, podobně jako nacisté nechali Židy, aby sami hlídali své bratry a sháněli je pro transporty. Aby mohly snadněji vládnout, stavěly totalitní systémy proti sobě i své odané přívržence a straníky.

Při zkoumání jednotlivých tragických událostí je třeba si vždy na prvním místě klást otázku: Kdo nastolil situaci, kdy byla prolomena všechna lidská tabu a zábrany, kdo na padrť rozdrtil desky desatera, platného jak pro židy, tak pro křesťany či bezvěrce? Poláci? Židé? Bělorusové? Ukrajinci? Ne, byli to z jedné strany němečtí nacisté a z druhé strany ruští bolševici. Před nastolením jejich panství tato oblast fungovala po staletí, vedle občasných, cyklicky se objevujících nevraživostí zde po většinu času žily a vzkvétaly

jedinečné mnohonárodní a mnohovrstevnaté společnosti a kultury, které se dokázaly vzájemně obohacovat. To vše zničil až Stalin s Hitlerem, rukou společnou. A jejich destruktivní duch žije dodnes, jak ukazují nejnovější události na Ukrajině.

Přes stěží představitelný teror se ale ve skutečnosti nacistům a komunistům lidskou solidaritu v *krvavých zemích* zničit nepodařilo. Aniž by se pokoušel bagatelizovat, či dokonce zamlčovat zločiny, kterých se jednotlivé národy navzájem mezi sebou či uvnitř svých komunit vůči sobě dopouštěly, Snyder vidí – na rozdíl od Grosse – to základní: vedle černé kroniky psané zoufalostí zmučené společnosti, která sama o sobě, bez příslušného komentáře, de facto kopíruje nacistickou či bolševickou propagandu, představuje i jinou polsko-židovskou historii, kterou symbolizuje Varšava – hlavní město Polska a zároveň po New Yorku i druhé největší židovské centrum na světě, kde byl každý třetí obyvatel židovského původu. Toto středisko polské a židovské kultury v okupované Evropě znamená pro Snydera „symbol odporu měst proti nacistické krutovládě“: *V průběhu dvou let [...] povstali proti německé okupaci Poláci i Židé – obě skupiny samostatně a také svorně – v dubnu 1943 a srpnu 1944.*⁸

Ve skutečnosti je to tak, že hrdinů zachraňujících Židy s nasazením vlastního života je přibližně stejné množství jako lidí, kteří se snažili zneužít jejich tíživé situace, obohatit se na jejich úkor, ba je udávali, nebo dokonce spolupracovali na jejich likvidaci. Tyto imaginární počty vychyluje ale ve prospěch hrdinů fakt, že nasazovali pro záchranu svých spolubližních život, zatímco ti druzí z toho měli naopak profit: bez ohledu na etický obsah věci první možnost dokáže jinak slušné lidi odstrašit, druhá zase naopak v krajní nouzi zlákat i ty, kteří by se za normálních okolností k něčemu podobnému nepropůjčili. A mezi těmito dvěma krajnostmi byla

jistě většina těch, kteří mlčky přihlíželi a snažili se tak přežít. Můžeme je z materiálního, fyzického, občanského zajištění a bezpečí pracovní 21. století soudit?

IGNORANCE ZÁPADU

Co se týká svědomí Evropy a židovského holocaustu, o kterém se v tomto ohledu poprávu diskutuje na prvním místě, než nasazovat psí hlavu národům *krvavých zemí*, které se bez vlastního přičinění ocitly v pekle nastoleném vnější mocí a byly samy obětí, má větší smysl se ptát, jak se k osudu Židů za války stavěl zbytek Evropy, kde nebyl nacistický teror (komunisté vládli jen na východě) tak drastický.

Jaký je například poměr Čechů a Poláků na seznamu ocenění Spravedlivý mezi národy, které uděluje izraelský stát osobám nežidovského původu, jež za války přispěly k záchraně Židů? Na seznamu je 120 Čechů vedle 6400 Poláků, což je poměr 1 : 53, ačkoli by to mělo být vzhledem k početnosti obou národů jen 1 : 4, aby to bylo vyrovnané. Jistě příležitost zachránit nějakého židovského souseda byla zřejmě větší v Polsku, kde žila velká židovská menšina. Naproti tomu tam panoval násobně větší a rozsáhlejší teror než v Protektorátu a za pomoci Židům byl v Polsku trest smrti.

Češi byli ovšem také oběti. Jak se ale choval svobodný svět, který nebyl vystaven šílenému peklu, rozpoutanému na východě Evropy totalitními režimy? Byl to právě polský odboj, který v osobě emisara Jana Karského⁹ detailně informoval Západ o zverstvech páchaných Němci na Židech. Karski osobně informoval britskou i americkou vládu o židovském holocaustu, informace poskytl i médiím a americké umělecké scéně, včetně zástupců Hollywoodu, který si mimochodem udělal po válce, když už bylo po všem, z židovské tragédie byznys – a všude byl zdvořile vyslechnut a zdvořile odmítnut.

8 SNYDER, Timothy: *Krvavé země*, s. 274–275.

9 Jan Karski (1914–2000), polský odbojář, diplomat, profesor politologie na Georgetownské universitě. Katolík Karski měl od raného dětství úzký vztah k židovskému prostředí. Vyrůstal v Lodži ve čtvrti, kde většina obyvatel byla židovského původu. Před válkou vy-

Když americký prezident Barack Obama uděloval v roce 2012 nejvyšší americké civilní vyznamenání, Prezidentskou medaili svobody, posmrtně právě Janu Karskému, použil ve své děkované řeči výraz „polský tábor smrti“. Místo aby Poláky ocenil, hluboce je urazil: nešlo pochopitelně o polské tábory smrti, ale o nacistické vyhlazovací tábory na okupovaném území Polska. Tato příhoda – dokumentující americkou ignoranci, co se týká dějin druhé světové války, včetně holocaustu, na kterou Snyder ve své práci cílí – je více než symbolická. Jan T. Gross ve svých pracích, kde Poláky představuje jako zuřivé antisemity, jako kdyby vystavoval alibi svědomí západní, v tomto případě americké veřejnosti: Co Američané, počítáte v to americké Židy, udělali pro to, aby holocaustu zabránili nebo jej alespoň zmírnili? (Z USA jsou mezi Spravedlivými mezi národy tři lidé – o jednoho méně mají Číňané.) Ačkoli polská exilová vláda vyzývala západní vlády k akci na záchranu polských Židů, Spojenci nepodnikli v tomto ohledu prakticky nic.

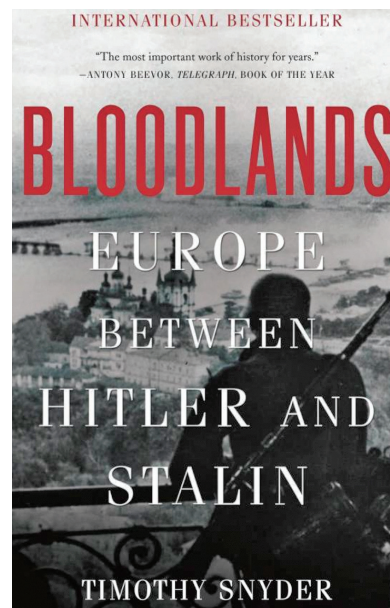
V říjnu 1943 Churchill a Roosevelt se Stalinem vydali *Deklaraci o krutosti*, ve které byly vyjmenovány některé nacistické zločiny: popravý francouzských, nizozemských, belgických a norských rukojmí, povraždění krétských rolníků, a dokonce i „postřelení polských důstojníků“, což byla narážka na Katyň (!), kde Poláky povraždili Sověti – ale o Židech v ní nebylo nic, ačkoli to bylo v době, kdy bylo už přes pět milionů z nich zavražděno.¹⁰

Čest světa tak zachraňovali „antisemitští“ Poláci. Ilegální polská Zemská armáda vyhlásila, že ten, kdo by se pokusil Židy v jejich nesnázi vydírat nebo je udat, bude zastřelen, a když vypuklo povstání ve varšavském ghettu, pod-

nikala akce na jeho podporu, ačkoli sama bojovala o holý život, a polská katolická podzemní organizace Żegota pomáhala ukrývat tisíce Židů.

Co se týká Západu, nešlo jen o Židy, ale stejně tak i o Poláky. Ač se na rozdíl od Československa statečně postavili nacistické agresii na odpor, koncem roku 1943 se Spojenci za jejich zády dohodli se Sovětským svazem, že SSSR získá po válce východní část Polska, kterou Moskva okupovala na základě paktu s nacistickým Němcem v roce 1939.

Spolupracovat s jedním zločinným režimem (v roce 1943 měl Stalinův Sovětský svaz na svém kontě několik milionů lidských životů) na odstranění druhého zločinného režimu je jedna věc a věc druhá je v rámci této spolupráce podrazit svého vlastního spojence. Stejně jako se Západ na jednu stranu zdráhal uvěřit zprávám polských exilových představitelů o židovském holocaustu, tak ve stejném duchu naopak jako hodnověrnou bral sovětskou verzi o masakru v Katyni – čistokrevnou lež, že jej nespáchala sovětská NKVD, ale nacisté. Když pak vypuklo Varšavské povstání, ve kterém si Poláci chtěli sami vybojovat zpět své hlavní město, označil je britský tisk za dobrodruhy v duchu zločinné rétoriky Kremlu. Stalin přesně s těmito slovy odmítl vyslat na pomoc Varšavě Rudou armádu, která dostala rozkaz vyčkávat, dokud polský nekomunistický odboj za Moskvu nezlikvidují nacisté. A Heinrich Himmler toto Stalinovo přání bezzbytku plnil. Nařídil Varšavu srovnat se zemí a její obyvatele vyhladit. Nacisté za Stalina vybili na dvě stě tisíc lidí – zlikvidovali zbylou elitu polského národa a s ní celou strukturu polského podzemního státu, která se měla stát základem

osvobozené, ovšem nekomunistické, polské republiky. Pakt Molotov-Ribbentrop stále existoval jako výraz nacisticko-sovětského spojení, které přečkalo 2. světovou válku – jen s tím dodatkem, že se v roce 1943 k němu připojil i Západ.

A tato „dohoda“ platila i pro pohled na dějiny. Snyderova kniha je vlastně polemikou s bohorovností Západu, který při formování kolektivní paměti o holocaustu a dějinách druhé světové války přejímal sovětskou verzi, ve které se židovské oběti holocaustu rozplynuly v komunistické statistice v rámci sovětského hrdinného mýtu o Velké vlastenecké válce, která ovšem začala až v roce 1941. Platilo to nejen pro Židy, jejichž holocaustu komunisté tajili, aby si židovské oběti připsali do vlastních ztrát, a ostatní národy východní Evropy, ale i pro ty sovětské Poláky, Ukrajince, Bělorusy, Rusy a také Židy, jejichž životy ukončila sama sovětská

studoval práva a diplomacii a krátce sloužil jako diplomat v Německu, Švýcarsku a Velké Británii. Po okupaci Polska se zapojil do podzemního hnutí a organizoval kurýrní spojení mezi odbojem a polskou exilovou vládou. Aby mohl podat svědectví o zacházení nacistů s polskými Židy, nechal se za pomoci židovské odbojové organizace dvakrát propašovat do varšavského ghetta a v přestrojení za ukrajinskou stráž pronikl i do tranzitního tábora v Izbici, odkud byli Židé posíláni na smrt do Belzecu. Polská exilová vláda díky jeho informacím sestavila dosud nejpřesnější zprávu o povaze židovského holocaustu. Karski osobně poskytl detailní informace o holocaustu mimo jiné britskému ministru zahraniční A. Edenovi a americkému prezidentovi F. D. Rooseveltovi. V roce 1965 se oženil s polskou Židovkou, tanečnicí a choreografkou Polou Nirenskou.

10 K tomu viz SNYDER, Timothy: *Krvavé země*, s. 331

NKVD. Němci se tak dodnes zaobírají svými zločiny (pochopitelně vedle holocaustu) proti Sovětskému svazu (!), ačkoli ústředním bodem zločinného nacistického projektu kolonializace východu byla Ukrajina. Jako kdyby spiknutí Hitlera se Stalinem proti národům východní Evropy platilo dál.

Východní hranice Polska, která vznikla na základě nevyprovokované vojenské agrese proti suverénnímu státu, na které se dohodli dva největší zločinci evropských dějin, Hitler se Stalinem, a která přímo souvisí se čtrnácti miliony zavražděných a umučených lidí ve východní Evropě, je symbolem nacisticko-sovětského spříseženství proti Evropě, které do jisté míry platí dodnes. Dnes jde především o hranici mentální. Snyder je jeden z mála autorů, který se snaží tuto ostudnou hranici nacisticko-komunistické lži rozbít. *Mezi zavražděnými a zachráněnými se spustila železná opona. Nyní, po jejím zdvižení, můžeme opět pohlédnout na dějiny Evropy mezi Hitlerem a Stalinem,* napsal ve své knize.¹¹

POST SCRIPTUM

Snyder má zásluhu, že rozšiřuje tradiovaný pohled na holocaust směrem na východ, a naopak zvěrstva spojená se sovětským režimem posunuje směrem na západ – zasazuje události do širšího kontextu a zpřesňuje naše chápání dějin 2. světové války a událostí, které ji předcházely.

Problém jeho popisu *dějin krvavých zemí* je ale v možnosti opačného zkruslení: aby to, co se dělo na východě, nezakrylo dění na západě. Co se týká

nacismu, bez „západu“, tedy toho, co předcházelo roku 1941, by nikdy nedošlo k tomu, k čemu došlo po roce 1941 na východě.¹² Jde přitom o fenomén nacismu (a podobně i komunismu) jako takový. I když sám autor píše, že se ve své práci nevěnuje intelektuálním dějinám, nevyhne se tomu. Odvolává se přitom na poněkud staromódně-literární náhledy na nacismus a komunismus coby dědice romantické a hegelianské reakce na osvícenství z počátků 19. století,¹³ přičemž ale polemizuje s argumenty, podle kterých je vražedná nacistická (a sovětská) politika *vyvrcholením modernity, která se začala prosazovat, když osvicenské ideály racionalismu našly uplatnění za Francouzské revoluce a v napoleonských válkách*. Podle něj ale snaha o modernitu v tomto smyslu *nevysvětluje katastrofu z roku 1941, přinejmenším ne přímo*, říká a tvrdí, že *odpověď na otázku z roku 1941 nesouvisí tolik s intelektuálním dědictvím osvícenství jako spíš s nástroji imperialismu, což platí méně ve vztahu k Paříži a více ve vztahu k Londýnu. Hitler a Stalin byli konfrontováni se dvěma zásadními odkazy, jež dala světu Británie 19. století: s imperialismem jakožto určujícím principem světové politiky a nerušenou nadvládou této velmoci na moři*.¹⁴

To je ale poněkud „mechanické“ pojetí, jako kdyby sestup do „pekla“ dějin *krvavých zemí* Snyderovi vzal patřičný odstup. Pomineme-li, že Stalin byl v tomto ohledu osloven spíše odkazem domácí carské imperiální politiky než britskými dějinami, fenomén nacismu a komunismu pouhými imperiálními choutkami nevysvětlíme. Podobně

jako italský fašismus nevysvětlíme z Mussoliniho odkazu na římské impérium a z řádění fašistických squader, totalitní hnutí nevysvětlíme vnější či vnitřní agresí („kolonizací“) a masovými vraždami, které se s větší či menší intenzitou konaly vždy – podle technických, finančních, logistických možností a schopností agresorů...

Tajemství totalitních režimů, jejich síla a dynamika ale spočívá v interakci s masami. Se spektakulárním násilím by ovšem nacisté nikdy masy nedokázali oslovit. Poslední veřejné násilí, jehož se dopustili na západě, byla Křišťálová noc, a právě negativní reakce veřejnosti na řádění nacistických bojůvek je vedlo k tomu, že od té doby se mělo vše dít skrytě. To ovšem nebyla pouhá taktika, byla to součást charakteru hnutí „zasvěcených“, jemuž byl vlastní tovární způsob vraždění, jak se to dělo v nacistických vyhlazovacích táborech – spořádaně, byrokraticky, v rámci státní hierarchie, pokud možno nenásilně, pod dozorem lékařů, hygienicky, vědecky. V tom byl mimochodem nacismus také dědicem osvícenství.

Způsob vedení války na východě byl v rámci nacistického smýšlení tedy spíše extrémem, který si nacisté dovolili díky odlehlosti území a skrytosti toho, co se tam odehrávalo, před zraky Němců i zbytku Evropy (a jak víme, funguje to dodnes), a především díky snaze dosáhnout brutálním postupem v co nejkratší době cíle, tedy zlomit odpor Sovětského svazu a vyvražděním východních národů uvolnit toto obrovské území pro německou kolonizaci. K tomu patřilo i zasněžení, jak je známe ze zlo-

11 SNYDER, Timothy: *Krvavé země*, s. 361

12 Válka sama a způsob jejího vedení měly pak zase zpětně vliv na samotný nacistický režim, jeho extrémní radikalizaci, která nacisty „navedla“ ke způsobu „řešení židovské otázky“ v té nejextrémnější podobě, kterou dnes označujeme za holocaust.

13 ... Hitler [představuje] *tragického romantického hrdinu, jehož úkolem je nést břímě vůdcovství nedokonalého národa, Stalin hegelovského světového ducha, odhalujícího smysl dějin a diktujícího ostatním*. SNYDER, Timothy: *Krvavé země*, s. 457, pozn. 1 5. kapitoly. Ve skutečnosti se obě reakce na osvícenství v nacismu i komunismu volně prolínaly. Jestliže komunisté věřili tomu, že „nová“ sociální „kvalita“ vznikne „negací“ buržoazie, nacistická obdoba hegelianské „dějinné zákonitosti“ spočívala ve víře, že nová kvalita vznikne na základě „negace“ podřadných ras. Na druhé straně byli komunisté se svým důrazem na odkaz lidové kultury dědici romantismu 19. století, stejně jako nacisté, u kterých se „iracionální“ *völkisch* prvky mísily s „racionálním“ – technickým pokrokem, vědou, klasicismem, utilitarismem atd., podobně jako v Sovětském Rusku, přičemž ta druhá tendence nabývala s radikalizací režimu stále více na významu.

14 Tamtéž, s. 161.

čineckých organizací, které mělo z bez-
tvaré masy německých vojáků skrze
bestiální vraždění ukovat nemilosrdné
germánské bojovníky jako předvoj bu-
doucí třídy Himmlerovy agrární SS.

Východní válka byla ovšem jen od-
razovým můstkem pro skok do bu-
doucnosti, popohnáním dějin, akce-
lerátorem dynamiky nacismu. Měla
vykopat nepřekonatelný příkop mezi
nacisty-vojáky a dosavadním světem
a urychlit přechod do budoucnosti.
Imperiální válka, respektive impe-
rialismus se naproti tomu snaží stá-
vajícím světu využít pro své potřeby –
v porovnání s totalitním hnutím je

statický, konzervativní. Nacismus
i komunismus jsou ale metarevoluční
hnutí usilující nejen o ustavení spo-
lečnosti zcela nového typu, ale i o pře-
tvoření samotného člověka a radikál-
ní změnu jeho údělu. Na rozdíl od
„světových“ diktatur jsou gnostickou
revolucí, která celý dosavadní svět
radikálně zavrhl, jako se balon zba-
vuje zátěže, aby mohl vyrazit vzhůru.

Jako jakobíni, i nacisté a komunisté
přitom věřili, že jsou imanencí „lidové
(národní) vůle“, která je nejvyšší in-
stancí stojící nad tradicemi, zákony,
institucemi i jednotlivci, sama je záko-
nem, soudem i institucí a zároveň i mě-

řítkem všeho, včetně morálky, kterou
nejlépe formuluje Výbor pro veřejné
blaho, nebo zjednodušeně vůdce – Hit-
ler nebo Stalin. Jak s komunismem, tak
s nacismem se chtít nechtít musíme
vrátit k osvícenství a k reakci na něj
a k celému následnému 19. století. Bez
toho fenomény nacismu a komunismu,
a tedy i válku na východě, nelze vyložit.
A při našem pohledu na Východ je také
dobré mít vždy na paměti, že nacismus
s komunismem jsou vlastní děti Zápa-
du. S dějinami idejí se při posuzování
ideologických režimů a charakteru
jejich vládnutí neobejdeme.

Petr Placák

Peter Weiss: Přelíčení

V rámci festivalu Mene Tekel uvedla nezávislá umělecká skupina OLDstars v klubovém prostoru H2O dokudrama německého spisovatele, dramatika, výtvarníka a filmového režiséra Petera Weisse *Přelíčení*. Známa hra neméně známého umělce dodnes vybízí k zamyšlení, přestože byla napsána bezmála před půlstoletím. Inspirací k ní se stal soudní proces konaný ve Frankfurtu v roce 1964 s osvětivskými dozorcí. Hru pro tuto inscenaci upravila Marcela Magdová, režie se ujal Petr Smyczek.

Vznik uměleckého díla není myslitel-
ný bez vnějších vlivů, nevzniká ve
vzduchoprázdně, vyvolává reakce.
Nežije samo o sobě, nýbrž v dialogic-
kém vztahu přijímání či odmítání.
O jeho hodnotě nevypovídá momen-
tální úspěch. Naopak o jeho významu
a hlubším smyslu rozhoduje čas. Říká
se, že to je soudce nejobektivnější,
byť existují výjimky potvrzující toto
ne pravidlo, nýbrž rčení. Diváci mají
rádi své oblíbené autory a jejich hry,
málokdy se ale ptají, kdy a proč byly
napsány. Jistě i proto, že to není vět-
šinou pro pochopení děje podstatné.
Jsou však díla, u nichž je dobré, byť
nikoliv nutné, vědět, v jakém kontextu
vznikala.

Na malých scénách umí Thálie vy-
tvářet těsnou vazbu mezi jevištěm
a hledištěm, něco jako neopakova-
telnou komunitu a komunikaci mezi
herci a diváky, tedy propojení toho,
co herci hrají a na co diváci chodí.
Konjunkturální až podbíživé náměty
se střídají s těmi nadčasovými, pro je-
jichž inscenace není na malém jevišti
třeba slavných herců, neboť si samo
vytváří své hvězdy. Ale toto vše je
„bledá teorie“, nad níž stojí sama rea-
lita okamžiku, kdy divák zasedne do
sedadla a před ním se začne odehrávat
zvláštní magie – divadlo. Před změ-
ním divadla ztrácí, či naopak nabývá na
důležitosti nejedna otázka vážící se
právě k jeho smyslu.

Jaký má například význam, když
poměrně malá (což neznamená ne-
významná) nezávislá umělecká sku-
pina OLDstars inscenuje v nevelkém
až stísněném klubovém prostoru hru
o zločinech nacismu, o hrůzách holo-
caustu? Našinec se neubrání otázce:
Proč, co nového na tom lze ještě najít?
Zvláště když onou hrou je *Přelíčení*.
Hra známá, byť v českém prostředí
spíše z rozhlasového nastudování, pří-
padně z knižního vydání. I tak člověk
znalý divadla a historie ví cosi o auto-
rovi i jeho slavném textu, bude i vědět,
kdy a proč tato hra vznikla a že je
dobrým příkladem toho, čemu se říká
společensky angažované umění (což

je přesně onen pojem, který nabyl ve
20. století v jistých zemích a společ-
nostech pejorativního významu).
V tomto případě však hra svou úlohu
splnila. I díky ní byl po diskuzích a od-
kladech v Bundestagu přijat zákon
o nepromlčitelnosti nacistických zloči-
nů. Otázka po smyslu inscenace však
zůstává: Má dnes cenu nově insceno-
vat text vzniklý za určitých podmínek,
v daném případě v reakci na nebezpečí
promlčení zločinů nacismu? Zůstalo
aktuální to, co hýbalo před půl stole-
tím veřejnou, politickou i historickou
obcí? Nejde tu přitom pouze o obsah,
vlastní literu textu, nýbrž o jeho ucho-
pení, interpretaci, s níž je dnešní divák
konfrontován. Neboť podstata divadla
spočívá v interpretaci zobrazovaného,
ve hře se symboly a významy.

Inscenované *Přelíčení* lze hodnotit
z hlediska uměleckého, včetně toho,
jakým způsobem byla hra upravena,
dramaturgicky uchopena a insceno-
vána. Zde je nutné ocenit zkrácení
textu, soustředění se na jednu z ro-
vin. Tuto úpravu je možné považovat
za zdařilou. Weiss požadoval, aby
oběti ve hře vystupovaly jako svědci,
obžalovaní pod jmény symbolizující-
mi konkrétní a pojmenovatelné zlo.
Inscenátorské zapojení soudců (zapi-
sovatelů) do rolí obětí zdařile evokuje
proměnnost a neschopnost jedince
vzepřít se systému.